Ֆ. ՆԱՆՍԵՆԻ «ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԸ» ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԸ

ՄՀԵՐ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Ինչպես հայտնի է, հայ ժողովրդի ճակատագիրը խորապես մտահոգել է նորվեգացի աշխարհահռչակ բևեռախույզ, գիտնական Ֆրիտյոֆ Նանսենին: Մեծ գիտնականը տարբեր առիթներով անդրադարձել է Հայկական հարցին: Նա 1925թ. ամռանը, որպես Ազգերի լիգայի հատուկ հանձնաժողովի նախագահ, որը պետք է ուսումնասիրեր 50 հազար հայ գաղթականների Սարդարապատի շրջանում տեղավորելու հարցը, եղավ Հայաստանում և վերադարձին գիրք գրեց Հայաստանից ու հայ ժողովրդից ստացած իր տպավորությունների մասին:

Հայ ժողովրդի մասին ջերմ սիրով ու նուրբ դիտողականությամբ գրված այդ գիրքը[1] պարունակում է նաև անդրադարձներ հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրին և, մասնավորապես, Հայոց ցեղասպանության խնդրին:

Ուրույն մեկնաբանություններով հայոց պատմության շարադրանքը հասցնելով մինչև 19–րդ դարի վերջերը, Ֆ. Նանսենը դիպուկ բնորոշում է տալիս Աբդուլ Համիդին, նշելով, որը գահ բարձրանալուց (1876թ.) հետո նա ապացուցեց, որ ինքը հարյուրամյակների ընթացքում Թուրքիայի ունեցած սուլթաններից ամենանենգն ու դաժանն է: Նա համակված էր հայերի նկատմամբ ատելությամբ, որովհետև հայերին համարում էր Թուրքիայի գործերին Մեծ տերությունների միջամտության կարևոր պատճառներից մեկը:

Մերկացնելով 90-ական թվականներին հայ ժողովրդի նկատմամբ Մեծ տերությունների դավաճանական դիրքորոշումը, որոնց թողտվության պայմաններում ընթացան կոտորածները, մեծ մարդասերը գրում է. «Այսպիսին է Եվրոպան: Ըստ հին հունական մի առասպելի, նա թույլ էր տվել, որ մի ցուլ մոլորեցնի իրեն: Միշտ չէ, որ մարդ կարող է հպարտ զգալ իրեն որպես եվրոպացի»:[2]

Աշխատության «Հայերը քսաներորդ դարում» գլուխը Նանսենը սկսում է այն դատողությամբ, որ Թուրքիայում «լիբերալ» երիտասարդ թուրքերի «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցությունը աճում էր և դաշնակցել էր հայերի հետ, *որոնք այս շարժմանը բերում էին ուժ, ունակություն, հեռատեսություն և նրա վերջնական հաղթանակի գործում մեծ ավանդ մտցրին* (ընդգծումն իմն է - Մ. Կ.):[3]

1908 թվականի հուլիսին տեղի ունեցած երիտթուրքական հեղափոխության հաղթանակից հետո, ինչպես գրում է Նանսենը, հաստատվեց մի լիբերալ սահմանադրություն, որը հավասար իրավունք էր տալիս բոլոր ցեղերին ու դավանանքներին: Կայսրության ժողովուրդները ցնծում էին: Բայց, շարունակում է հեղինակը, հայերի բերկրանքը երկար չտևեց: «Թեև երիտասարդ թուրքերի նոր ղեկավարները կրոնական նախապաշարումներից ազատ էին, եթե չասենք անկրոն, բայց շուտով պարզվեց, որ նրանց նպատակն էր հիմնել թուրքական գերիշխանություն՝ հնա-դավորին չափ քիչ զիջումներ անելով ոչ թուրք ազգաբնակչությանը, ինչ-պիսի դավանանքի էլ նրանք լինեին, լինեին արաբներ, քրդեր, հայեր, հույներ և այլ ազգություններ: Ամբողջ կայսրության մեջ խոսակցական լեզուն լինելու էր թուրքերեն: *Հայերի նկատմամբ երախտագիտությունը ազատության պայքարում նրանց օգնության համար, կարող էր շատ կարճ տևած լինել* (ընդգծումն իմն է - Մ. Կ.)»:[4]

Այնուհետև Նանսենը նշում, որ 1909թ. ապրիլին Աբդուլ Համիդը փորձեց զինվորական հեղաշրջման միջոցով վերահաստատել իր իշխանությունը, և սակայն շուտով մայրաքաղաքի պատերի տակ հայտնվեց Մահմեդ Շևքեթ փաշայի գլխավորած բանակը: Քանի որ սուլթանը նշանակված ժամին կապիտուլյացիայի չենթարկվեց, Ստամբուլը շրջապատվեց, և սկսվեց կատաղի մի կռիվ: Հեղինակը շեշտում է, որ այդ կռվի ժամանակ *հայ կանայք և երեխաներն օգնում էին երիտասարդ թուրքերի զորքերին՝ հրանոթները դիրքերի մեջ քաշելով* (ընդգծումն իմն է - Մ. Կ.): Սուլթանի դղյակը գրավվեց հարձակումով, նա դուրս քերվեց հարեմի հարկաբաժինների ետևի մի սենյակից, և ահաբեկված, կողքի սենյակից լսեց իր մասին վճիռը, որով նրան զրկում էին խալիֆի գահից:

Խոսելով 1909թ. Կիլիկիայի կոտորածի մասին, Նանսենը նշում է, որ երբ այստեղ հեռագիր ստացվեց սուլթանի ռազմական հեղաշրջման մասին, երիտթուրքերի հակառակորդ, հին ռեժիմի կողմնակից մահմեդականները Կիլիկիայի բոլոր քաղաքներում ու գյուղերում հարձակվեցին հայերի վրա, որոնք շատ էին խանդավառվել իրենց ազատագրումով, Սպանվեց մոտ 20000 հայ: «Երիտասարդ թուրքերի կառավարության բռնած դիրքը, - այդ կապակցությամբ գրում է Նանսենը, - այս կոտորածների նկատմամբ այնքան էլ պարզ չի երևում, թեև նրանք հրաման տվեցին, որ ջարդերը դադարեցվեն... Ջարդերի հանրահայտ ղեկավարները չենթարկվեցին տույժի, մինչ մի քանի մարդասպանների պատահականորեն ընտրեցին ու կախեցին, որոնց հետ նաև մի քանի հայերի, որոնք զինված դիմադրություն էին ցույց տվել՝ պաշտպանելով իրենց ու իրենց ընտանիքները: Այժմ, երբ հաղթանակն ապահովված էր, երիտասարդ թուրքերն իրենց նախկին զենքի ընկերների կարիքն այլևս չէին զգում: Ավելի կարևորը մահմեդական հին թուրքերի զգացմունքները չվիրավորելն էր»:[5]

Զարգացնելով իր դատողությունները, Նանսենը գրում է, որ շուտով ակներև դարձավ երիտասարդ թուրքերի ծրագիրը՝ հիմնել համաթուրքական մի կայսրություն, որտեղ ամենուրեք իշխեր թուրքական լեզուն և ամբողջովին թուրքական կառավարություն լիներ: Քրիստոնյաներին, հատկապես հայերին, պետք էր ճնշել, որովհետև նրանք իրենց քաղաքակրթության և բանիմացության մակարդակով շուտով կդառնային երկրի գլխավոր ուժը: Միանգամայն ճիշտ է նկատել հեղինակը, որ թուրքերի պարտությունը Բալկանյան պատերազմում էլ ավելի վատթարացրեց հայ քրիստոնյա-

ների վիճակը, որովհետև եվրոպական Թուրքիայի կորստից հետո հազարավոր թուրք գաղթականներ Մակեդոնիայից ու Թրակիայից եկան Անատոլիա, իրենց հետ բերելով անչափ ատելություն դեպի բոլոր քրիստոնյաները, և այդ բանում նրանց դրդում, քաջալերում էր կառավարությունը:

Նանսենը, վկայակոչելով իրեն հայտնի փաստաթղթեր, հավաստում է, որ Հայաստանի քրիստոնյա բնակչությանը «նոսրացնելու» հարցը որոշված է եղել նույնիսկ համաշխարհային պատերազմից առաջ: Ըստ նրա, հայ դեկավարները զգում էին, թե ինչ է լինելու և դիմում էին տերությունների կառավարություններին: Այդ նպատակով Էջմիածնի կաթողիկոսը, Պողոս Նուբար փաշայի գլխավորությամբ մի պատգամավորություն ուղարկեց Եվրոպա: Այդ քայլը կատաղեցրեց երիտթուրքերին, որոնք... Նուբար փաշային հրավիրեցին զինվորական դատարան, թեև նա ոչ թե թուրքական, այլ եգիպտական քաղաքացի էր, որպես դավաճանի նրան դատապարտեցին իր բացակայությամբ և զրկեցին պատվից, գույքից ու կայքից, մի դատավճիռ, որն իրականում կիրառվեց ամբողջ հայ ժողովրդի նկատմամբ:[6]

«Հայերը համաշխարհային պատերազմի օրերին» համեմատաբար ծավալուն գլխում Նանսենը տեղեկացնում է, որ երբ 1914թ. հուլիսի վերջին սկսվեց համաշխարհային պատերազմը, հայերը Էզրումում խորհրդաժողով հրավիրեցին, որտեղ քննարկեցին պատերազմի դեպքում իրենց վերաբերմունքի հարցը: Ժողովին մասնակցում էին նաև երիտթուրքերի մի քանի ներկայացուցիչներ: Թուրքերն ապագա ինքնավարության ոսկե խոստումներով փորձեցին հայերին հակամարտության մղել ռուսների դեմ: Հայերը մերժեցին, արտահայտվելով Թուրքիայի՝ պատերազմի մեջ մտնելու մտադրության դեմ, թեև խոստացան պատերազմի դեպքում կատարել իրենց քաղաքացիական պարտքը:

Ի պատասխան՝ երիտթուրքերի դեկավարները սկսեցին մշակել հայերին բնաջնջելու ծրագիրը: Նա վկայակոչում է 1915թ. փետրվարի 15-ի թվակիր մի փաստաթուղթ, ուղղված Միրիայի միապետ Ջեմալ բեյին, որտեղ նշվում էր, որ երիտթուրքական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեն որոշել է հայրենիքն ազատել այդ «անիծված ցեղի» բռնակալությունից և բնաջնջել Թուրքիայում ապրող բոլոր հայերին:[7]

Նանսենը հաստատագրում է, որ բնաջնջման ծրագիրն իրականացնելու համար խնամքով նախապատրաստական աշխատանքներ էին տարվել: Անատոլիա ուղարկվեցին ժանդարմական ուժեր, որոնք պետք է հայերի տներում զենք որոնեին, բանտերից ազատեին քրեական տարրերին ու նրանցից կազմակերպեին հատուկ խմբեր՝ տիետաներ (*տիետա՝ արյան գիծ*): Նրանք չզորակոչված մահմեդականներից կազմակերպեցին քաղաքացիական զինվորների խմբեր ու նրանց զենք բաժանեցին: 1914թ. նոյեմբերի 21-ին երիտթուրքերը ջիհադ կամ սրբազան պատերազմ հայտարարեցին, որը պարտավորեցնում էր սպանել բոլոր անհավատներին, ովքեր կմերժեն ընդունել իսլամի հավատքը: Բոլոր քրիստոնյաներին՝ 20-43 տարեկան, իսկ հետագայում՝ 18-48 տարեկան, աստիճանաբար զորակոչեցին , թեև օրենքով ծառայության ենթակա էին 27-ից ցածր տարիքի մարդիկ: Աշխատանքի անընդունակները պարտավոր էին ծառայել իբրև գրաստ: Ինչպես նշում է Նանսենը՝ միայն Մուշի և Էրզրումի ճանապարհին նրանցից 3000 հոգի ճզմվել են իրենց բեռների ծանրության տակ:[8]

Համառոտակի խոսելով Կիլիկիայի տեղահանության, Սուետիայի

ինքնապաշտպանության մասին, Նանսենն առավել հանգամանորեն կանգ է առնում Վանի «ապստամբության» վրա, որն, ըստ նրա, թուրքերը փորձել են օգտագործել, որպես հայերի դավաճանության լավագույն ապացույց: Հպանցիկ անդրադառնալով Շատախի, Արճեշի, Հայոց Ձորի ինքնապաշտպանական մարտերին, հեղինակը նկարագրում է Վանի պաշարումն ու ռմբակոծումը, որը տևեց չորս շաբաթ: Ինչպես նշում է Նանսենը՝ հայերը որոշ չափով հրացաններ ունեին, բայց ռազմամթերքը քիչ էր, ուստի և խնայողաբար էին այն օգտագործում: Նրանք պատրաստում էին գնդակներ՝ օրական 3000 հատ, ինչպես և վառոդ: Քաղաքի վրա արձակվել էր հրետանու 12000 արկ, բայց վնասը շատ քիչ էր եղել: Հայերի կողմից սպանվել էին 18 հոգի, բայց վիրավորները շատ էին: Թուրքերի կորուստները հավանորեն մոտավորապես նույնքան են եղել: Հետո, երբ ռուսական բանակը հուլիսի 31-ին որոշ ժամանակով նահանջեց դեպի հյուսիս, Վանի վիլայեթի հայ ազգաբնակչությունը, թվով մոտ 200000 մարդ, փախավ դեպի Ռուսաստան:[9] Ակներև է, որ նորվեգացի գիտնականի բերած թվական տվյալները, մեղմ ասած, ստույգ չեն:

Այնուհետև Նանսենը տեղեկացնում է, թե ինչպես Վանի ինքնապաշտպանության փաստը Էնվերը հատուկ կոմյունիկեով ներկայացրեց Բեռլին՝ իբրև հայ հրոսակախմբերի՝ մահմեդական ազգաբնակչության վրա թիկունքից հարձակվելու ապացույց, որի հետևանքով Վանի վիլայեթի 180000 մահմեդականներից միայն 30000–ին է հաջողվել փախչել և փրկվել: Հետագայում Բեռլինում հրատարակված մի տեղեկագրում թուրքերը սպանված մահմեդականների թիվը հասցրին 180000-ի: Վիճակագրական տվյալների այս խաղը որակելով իբրև «ապացուցիչ սուտ» հեղինակը գրում է, որ իրականում Վանի վիլայեթում, իրոք, կային 180000 մահմեդականներ, որոնցից 30000–ը՝ թուրքեր, 150000–ը՝ քրդեր: Ռուսական բանակի առաջխաղացման ընթացքում թուրքերը փախան դեպի արևմուտք, իսկ քրդերը մնացին իրենց տեղերում, և ոչ ոք նրանց չնեղեց: «Այս ամբողջ միջադեպը, - գրում է նա, - տիպիկ օրինակ է այն մեթոդի, որով թուրքերը վարվել են հայերի հետ և փորձել այնպես ձևացնել, թե հայերն ապստամբներ ու դավաճաններ են: «Մյուս ապացույցները» հայերի հանցավոր լինելու մասին, նույն տիպի են:

Փոքր Ասիայում գերմանական հյուպատոսների և Կոստանդնուպոլսի դեսպանների տեղեկագրերը միանգամայն պարզ ցույց են տալիս, որ *ոչ մի ապացույց չկա հայերի դավաճանության կամ ապստամբական ծրագրեր ունենալու մասին* (ընդգծումը հեղինակինն է - Մ. Կ.):[10]

Նշելով Պոլսում ապրիլի 24–ի գիշերը կատարված հայ մտավորականության ձերբակալությունների մասին, նորվեգացի հումանիստը վկայում է, որ առանց հարցաքննության ու դատի Փոքր Ասիա աքսորվեցին շուրջ 600 աչքի ընկնող հայեր՝ երեսփոխաններ, ուսուցիչներ, գրողներ, բժիշկներ, օրենսգետներ, խմբագիրներ, քահանաներ: Նրանցից միայն ութ հոգի վերադարձան, մնացածներն անհայտացան: Այսպիսով, բոլոր նրանք, ովքեր ընդունակ էին Հայկական հարցը պաշտպանելու, հարմար ձևով հեռացվեցին ասպարեզից:[11]

Այնուհետև, ինչպես գրում է հեղինակը, 1915 թվականի հունիս ամսին *սկսվեցին սարսափները, որոնց հավասարը հայտնի չէ պատմությանը* (ընդգծումն իմն է - Մ. Կ.): Կիլիկիայի, Անատոլիայի, Միջագետքի բոլոր գյուղերից ու քաղաքներից հայ քրիստոնյաներին քշեցին դեպի մահվան

ճամփան: «Գործը կատարվեց սիստեմատիկ կերպով, շրջան շրջանի ետևից մաքրվում էր, անկախ այն քանից, թե այդ բնակչությունը պատերազմական բեմերին մոտիկ էր, թե դրանցից հարյուրավոր կիլոմետրեր հեռու: Պետք էր մաքուր ավելել բոլոր հայերին»:[12] Նա այն միտքն է հայտնում, որ տեղահանումներն անսահմանորեն ավելի վատ էին ու դաժան, որովհետև վայրկենական մահվան փոխարեն նրանք իրենց զոհերին ստիպում էին ենթարկվել ամեն տեսակի ոչ մարդկային տառապանքների: Այս բարբարոսական տեղահանման պլանն իշխանության դեմքը փրկելու համար էր, անշուշտ, երբ առաջադրվում էր իբրև «ռազմական անհրաժեշտ միջոցառում»: Տեղահանվածների շարքերն օրավուր նոսրանում էին՝ քաղցը, ծարավը, հիվանդությունը, սպանդը կատարում էին իրենց գործը: Հաճախ տիետաների կամ քրդերի խմբերը խոյանում էին տեղահանվածների այս կամ այն շարասյան վրա, կողոպտում, տանջում, սպանում ու բռնաբարում:

Նանսենը տարօրինակ է համարում, որ Կոստանդնուպոլսի, Զմյուռնիայի և Հալեպի հայերին «մոտավորապես» խնայեցին շնորհիվ այն քանի, որ այս քաղաքներում շատ եվրոպացիներ կային, որոնք կտեսնեին, թե ինչ է տեղի ունենում: Իսկ Զմյուռնիայի հայերի տեղահանումները, նրա կարծիքով, կասեցրին գերմանական սպաները:

Նա նշում է, որ մի քանի տեղերում՝ Բիթլիս, Մուշ, Մալաթիա, Ուրֆա, Տիգրանակերտ և այլն, վալիներն ավելորդ համարեցին տեղահանության մեթոդը և հայերին կոտորեցին առանց հետագա նեղությունների:

Նանսենի մեկ այլ վկայություն. թուրքական բանակի հայ զինվորները նույնպես, որոնք *այնպես քաջաբար կռվել էին, որ նույնիսկ Էնվեր փաշան հրապարակով չխնայեց իր փաղաքշական խոսքերը նրանց քաջության, հավատարմության ու կարգապահության մասին* (ընդգծումն իմն է - Մ. Կ.), հետագայում զինաթափվեցին, թիկունքում դրվեցին տաժանակիր աշխատանքի և վերջում գնդակահարվեցին իրենց ընկերների կողմից՝ իրենց սեփական սպաների հրամանով:[13]

Նանսենին, հավանաբար հասու չեն եղել Գերմանիայի խաղացած քստմնելի դերի մասին փաստերը, այլապես չէր գրի, թե գերմանական կառավարության ջանքերը՝ գազանությունները դադարեցնելու կապակցությամբ, ոչ մի արդյունք չտվեցին:

Նանսենի տվյալներով (որոնք հիմնականում վերցված են գերմանական դեսպանների և հյուպատոսների տեղեկագրերից և որոնք նրա կարծիքով իրենց դաշնակցի չարագործության լավագույն մերկացումներն են) 1916թ. ապրիլին 14000 տեղահանվածներ կոտորվեցին Ռաս-ուլ-Այն ճամբարում: Եփրատի ափին, Մեսքենեում, Հալեպից արևելք, մի մեծ համակենտրոնացման ճամբարում թաղվել է 35000 մարդ: 1915–ի ընթացքում Դեյր-Էլ-Զոր (Եփրատի ափին) են ուղարկվել 60000 տեղահանված, որոնց մեծ մասն անհետացել է, իսկ 1916–ի հուլիսին այստեղ է բերվել 20000 մարդ, որոնցից ութ շաբաթ անց մնացին միայն մի քանի արհեստավորներ: 1916–ի ապրիլին Մոսուլ ուղարկվեցին 19000 հայեր, որոնցից 300 կմ անապատային ճանապարհը հաղթահարեցին ընդամենը 2500–ը:

Նանսենն առաջ է քաշում այն հարցը, թե ինչու՞ հայերը չկարողացան կազմակերպված դիմադրություն ցույց տալ և այդ կապակցությամբ հայտնում է հետևյալ ուշագրավ միտքը. «Հայերի թշնամիները հավակնում են այս բոլորի վրա նայել որպես այլասերված անզորության ապացույց, երբ նկատի են ունենում, որ այդպիսի մեծ թվով մարդիկ առանց դիմադրու-

թյան թույլ են տալիս, որ իրենց կոտորեն կամ քշեն հեռուներ՝ դեպի ստույգ մահ: Սակայն հենց այս փաստն անմիջականորեն հակասում է թուրքերի օգտագործած ոչ ճիշտ ամբաստանությանը, թե իրենց զոհերն եղել են վտանգավոր ապստամբներ: Բացի այդ, մարդիկ պիտի հիշեն, որ կարող տղամարդկանց մեծ մասին տարել էին բանակ՝ պատերազմական ծառայության, և ամբողջ հայ ազգաբնակչությանը սիստեմատիկ կերպով զինաթափ էին արել, ուստի նրանց համար այնքան էլ հեշտ չէր դիմադրություն ցույց տալ լավ զինված ժանդարմներին, զինվորներին ու կամավորներին: Այնուհանդերձ, որոշ դեպքերում, երբ առիթ է եղել, հայերը քաջաբար պաշտպանել են իրենց և ունեցել որոշ հաջողություններ, օրինակ՝ Վանում և Կիլիկիայում, Սեբաստիայի մոտակայքի լեռներում, որտեղ հայերից մի քանիսը զենք ունեին, և այն էլ՝ կայծքարի փակաղակով հին հրացաններ:

Ուրֆայում հայերը ոչնչացան հերոսական, բայց անհուսալի պայքարից հետո: Մի ժողովուրդ, որը կարող էր հանուն արդար դատի (որին նրանք հավատում էին) կռվել այնպիսի հախտն արիությամբ, ինչպես կռվեցին հազարավոր հայ կամավորներ կովկասյան և սիրիական ճակատներում, կարող է ապահով կերպով մերժել վախկոտության մասին բոլոր տեսակի ամբաստանությունները»:[14] Մեր կարծիքով, սակայն, մեծ նորվեգացու առաջ քաշած կռվանները չդիմադրելու մասին, լիովին չեն փարատում տարակուսանքները: Հիրավի, ինչու՞ հայերը ավելի լուրջ ու կազմակերպված դիմադրություն ցույց չտվեցին, ինչու՞ թույլ տվեցին, որ իրենց հետ վարվեն այնպես, ինչպես կամենան: Կարծում ենք, որ դրա իրական պատճառները ավելի խորն են թաղված և կարոտ են հետագա հատուկ ուսումնասիրության:

Խոսելով այն մասին, թե ինչ զայրույթի փոքրիկ բարձրացավ աշխարհում՝ ընդդեմ թուրք բարբարոսների, հեղինակը գրում է, որ իբրև հանդարտեցման միջոց եղան հանդիսավոր խոստումներ, որ հայերը կստանան լրիվ փոխհատուցում անկախության ու ազատության ձևով, պայմանով, որ նրանք միանան Անտանտին և իրենց կարող տղամարդկանց ուղարկեն կռվելու: Աշխարհի բոլոր մասերից սկսվեց հայ կամավորների անընդհատ հոսք: Հայկական լեգեոններ կազմակերպվեցին Սիրիայի անգլո-ֆրանսիական բանակում: Կովկասում, ռուսական ճակատում հայ երիտասարդները կատաղի եռանդով հավաքվեցին ռուսական դրոշի տակ: Ի հավելումն ռուսական կանոնավոր բանակում եղած 150000 հայերի, կազմվեցին հայ կամավորների վաշտեր, որոնք իրենց սեփական ղեկավարների, հատկապես հերոսական Անդրանիկի հրամանատարությամբ փառավոր մարտեր մղեցին թուրքերի դեմ: Ավելի քան 200000 հայ զինվոր զոհվեցին հանուն դաշնակիցների գործի:

Իր խոսքը հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ Ֆրիտյոֆ Նանսենն ավարտում է թևավոր դարձած հետևյալ մտքով. «Եվ վերջապես դա սոսկ մի կոտորված, բայց տաղանդավոր փոքրիկ ազգ էր, որը չուներ նավթաբեր տարածություններ կամ ոսկու հանքեր:

Վայ հայերին, որ երբևէ քաշվել են եվրոպական քաղաքականության մեջ: Ավելի լավ կլիներ, եթե Հայաստան անունն երբեք արտասանված չլիներ եվրոպական որևէ դիվանագետի կողմից:

Բայց հայ ժողովուրդը երբեք չի լքել իր հույսը: Նրանք քաջաբար շարունակել են աշխատել ու սպասել ... սպասել տարեցտարի:

Նրանք դեռ սպասում են»:[15]

Այսպիսով, արևմտահայության նկատմամբ երիտթուրքական ոճրագործների իրականացրած կանխամտածված ցեղասպանությունը բացահայտելու առումով հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ Ֆրիտյոֆ Նանսենի «Հայաստանը և Մերձավոր Արևելքը» աշխատությունն ունի պատմագիտական հավաստի վկայագրի արժեք:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

[1] Ֆրիտյոֆ Նանսեն. Հայաստանը և Մերձավոր Արևելքը, «Լույս» հրատ., Երևան, 1993թ., 178 էջ: Գիրքը անգլերենից հայերեն է թարգմանել Սարգիս Ալեմյանը:
[2] Նշվ. աշխ., էջ 133:
[3] Նշվ. աշխ., էջ 139:
[4] Նշվ. աշխ., էջ 140:
[5] Նշվ. աշխ., էջ 141:
[6] Նշվ. աշխ., էջ 143:
[7] Նշվ. աշխ., էջ 144:
[8] Նշվ. աշխ., էջ 145:
[9] Նշվ. աշխ., էջ 149:
[10] Նշվ. աշխ., էջ 150:
[11] Նշվ. աշխ., էջ 150:
[12] Նշվ. աշխ., էջ 151:
[13] Նշվ. աշխ., էջ 154-155:
[14] Նշվ. աշխ., էջ 158-159:
[15] Նշվ. աշխ., էջ 176:

Резюме

Историческое значение труда
Ф. Нансена "Армения и Ближний Восток".

Мгер Карапетян

В статье подвергнута историко-критическому анализу книга всемирно известного норвежского общественного деятеля и ученого Фритьефа Нансена "Армения и Ближний Восток", опубликованная после посещения автором Армении в 1925г.

Показано, что книга содержит ценный материал об исторической судьбе армянского народа и, в частности, о Геноциде западных армян в 1915-1916 годах, а также об их героической самообороне.

Особенно подчеркиваются те выводы и мысли автора, которые подтверждают, что младотурки тщательно подготавливали мероприятия по осуществлению чудовищного плана истребления западных армян. Высказывается убежденность, что младотурки тщетно пытались использовать мнимое "Ванское восстание" армян как наилучшее доказательство "измены" армян, утверждается, что немецкие дипломатические документы вполне явствуют об отсутствии каких-либо программ "измены" или "восстаний" со стороны армян.

На примерах героической самообороны автор подчеркивает отважный и бесстрашный характер армян.

Нансен осуждает также лицемерную и обманчивую политику европейских держав в ходе Геноцида армян.

Книга Нансена имеет достоверное историографико-документальное значение в плане выявления осуществленной младотурками преднамеренной политики Геноцида по отношению к западным армянам.

Summary

Historical Importance of the work of
F. Nansen "Armenia and the Near East".

Mher Karapetyan

In the book of the famous Norwegian public man and scientist Friteph Nansen "Armenia and the Near East" is subjected to historical criticism in this article which was published after the author's visit to Armenia in 1925.

It is shown that the book contains a valuable material on historical destiny of the Armenian people and in particular it is about the genocide of Western Armenians in 1915-1916, about their self-defense.

The conclusions and thoughts confirming that the Young Turks had carefully prepared the ways on the execution of the monstrous plan to destroy the Western Armenians are specially underlined. There is a statement that the Young Turks vainly attempted to use imaginary "Van Rebellion" of the Armenians as the best proof of the Armenians' "treason".

The writer has also affirmed that the German diplomatic documents have obviously shown that there had been no "treason" or "rebellion" by Armenians. Bringing examples of heroic-self-defense fights of the Armenians the writer underlines the brave and fearless nature of the Armenian people.

Nansen condemns the hypocritical and deceitful policy of the European mandatory powers during genocide of the Armenians.

The book of Nansen has authentic historiography-documentary significance in the plan of revealing deliberate genocide carried out by the Young Turks in relation to the Western Armenians.